

—Janne Lindqvist—Talaren i
pestens tid—

Retoriska ideal i *Iliaden* och *Historia*
om det peloponnesiska kriget

Våren 2020 drabbades Sverige och stora delar av världen av ett pandemiskt utbrott av sjukdomen covid-19, med en hårt belastad sjukvård, på vissa håll höga dödstal och dessutom svåra ekonomiska konsekvenser.¹ Pandemin orsakade snabbt en livlig debatt om själva formerna för framtagandet av de råd och riktlinjer som myndigheter och politiska församlingar presenterade för medborgarna, inte minst i Sverige. Debatten handlade både om enskilda beslut angående skolstängningar, användning av ansiktsmasker, besöksförbud på äldreboenden, utgångsförbud och så vidare, och om mer övergripande principiella frågor, som frågan om vilken roll specialister egentligen ska spela i politiskt beslutsfattande och rådgivande.² Professor emeritus i internationell ekonomi, Lars Calmfors sammanfattade denna sistnämnda problematik i en kolumn i *Dagens Nyheter* den 3 mars 2020:

Hur långt sträcker sig en expertmyndighets ansvar och vilket ansvar har politiken? Detta är ett klassiskt problem i offentlig förvaltning. Å ena sidan bör beslut på olika områden bygga på professionell kunskap. Det kan vara ett skäl till att det politiska systemet bör delegera vissa beslut till kvalificerade tjänstemän. Å andra sidan bör beslut i så hög utsträckning som möjligt spegla vad en majoritet av medborgarna vill. Det talar för beslut på den politiska nivån.³

Men det är inte bara frågan om vem som ska få fungera som beslutsfattare som tematiserats i coronadebatten. Som journalisten Amanda Dahl påpekade i *Dagens Nyheter* har den svenska strategin i mycket byggt på att informera medborgarna om konsekvenserna av olika typer av handlande: ”Ett av Sveriges viktigaste vapen mot den

nu pågående pandemin”, skrev hon den 6 maj, ”är kommunikation. I stället för att sätta upp lagar och regler vill myndigheterna, genom att informera folket, få dem att på egen hand fatta rätt beslut.”⁴ Med ett sådant synsätt hamnar fokus inte på *vem* som står för råden, utan snarare på i vilken mån myndigheternas *uttalanden* ger tillräcklig och korrekt information för medborgarnas beslutsfattande. Vi skulle kunna säga att Calmfors och Dahls framställningar pekar ut två skilda *retoriska ideal* för vilken typ av offentlig kommunikation som bör räknas som värdefull.

Den typ av frågor som aktualiserades i debatten är därmed – minst sagt – klassiska inom den retoriska teorin. Vilken roll spelar talarens specialistkunskaper och personliga karaktär? Hur bör ett tal vara uppbyggt för att ge bäst förutsättningar för omdömesgilla beslut? Vi kan bara dra oss till minnes hur Platon låter Gorgias yttra sig i dialogen som bär hans namn:

Jag kan försäkra dig, att om en retor och en läkare begav sig till samma stad, vilken du vill, och de skulle tävla med ord i folkförsamlingen eller i något annat forum om vem av dem de skulle välja till läkare så skulle läkaren inte utmärka sig utan den som hade förmåga att tala skulle bli vald om han så önskade. (456 b–c)⁵

Gorgias formuleringar bygger på en idé om att det är själva *talet* som är det centrala för debattens utgång – inte talarens karaktär eller specialistkunskaper. Så såg i varje fall Platon på Gorgias idéer och det är förstås tydligt att han inte sympatiserar med dem.

Problematiken återkommer även på flera ställen i Aristoteles *Retoriken*. Den första gången han diskuterar saken utförligt är när han ska presentera det första av de tre retoriska övertygelsemedlen, *ethos*:

Vi brukar lita på hederliga människor både mer och snabbare i nästan alla sammanhang, till och med reservationslöst när oklarhet råder och det finns rum för tvivel. Också detta bör åstadkommas genom talet, och inte genom förutfattade meningar om hurdan talaren är. Det är inte så som vissa handboks författare påstår i sina läroböcker, att talarens ärlighet inte bidrar till det som är övertygande; i stället är karaktären nog nästan det mäktigaste övertalningsmedlet. (1.2.4; 1356a)

Enlig Aristoteles är det alltså inte, som ”vissa handboks författare” har påstått, så att frågan om vem talaren är inte spelar någon roll.

Men det är inte den enda distinktionen som Aristoteles gör här. Han skiljer också mellan den pålitlighet som skapas genom talet (*logos*) och de förutfattade meningar som publiken kan ha om talaren. Varför är det nödvändigt för honom att göra denna distinktion? Det har förstås att göra med hur han vill avgränsa retoriken som konst, men jag tänker att det också görs mot bakgrund av att det faktiskt finns några som menar att det är talarens redan etablerade anseende som är det mest väsentliga – vem talaren *är* i publikens ögon.

Det är den antika diskussionen om vilka slags tal och talare som är mest värda att lyssna till ”i folkförsamlingen eller något annat forum” – som är ämnet för följande undersökning. Under pandemins år 2020 blev det uppenbart att ett epidemiskt sjukdomsutbrott gör att detta slags frågor blir extra brännande. Därför ska jag i det följande studera i vilken mån – och i så fall hur – problematiken tematiseras i två skildringar av antika sjukdomsutbrott. Det rör sig om de två kanske mest kända epidemiska utbrotten i den antika grekiska litteraturen. Först handlar det om den pest som enligt Homeros i *Iliaden* (från ungefär 700–500 före vår tideräkning) drabbade den achaiska

hären under belägringen av Troja i en mytologisk forntid.⁶ Därefter rör det sig om den som spreds inom Atens stadsmurar under det peloponnesiska krigets andra år (430 före vår tideräkning) så som den skildras i Thukydidens *Historia om det Peloponnesiska kriget*, författad under krigets gång. Syftet är att avtäcka vilka *retoriska ideal* som aktualiseras i skildringarna av dessa pestutbrott. Det rör sig alltså om två ganska olikartade texter, den ena fiktiv och mytologisk, den andra i varje fall enligt upphovsmannen beskrivande ett verkligt historiskt skeende. Men Homeros epik spelade en central roll i atensk kultur och självbild generellt under Thukydidens (och Perikles) samtid så det förefaller mig okontroversiellt att påstå att bägge kan säga oss något om det sena 400-talets retoriska *ideal* (om än inte om den retoriska verkligheten). Som vi snart ska se så har nyare retorikhistorisk forskning dessutom framhållit både poesins och historieskrivningens generellt stora betydelse för framväxten av den retoriska teorin under det fjärde århundradet före vår tideräkning. Bägge fallen handlar alltså om texter skrivna innan någonting som liknar en retorisk teori i egentlig mening hade formerats, som exempelvis i Aristoteles *Retoriken*, vars tillkomst mycket grovt kan dateras till 300-talets mitt. Därför kommer jag avslutningsvis mycket kort att skissera hur diskussionen hos några av dessa senare teoretiker kan förstås som svar på den typ av föreställningar som aktualiseras i skildringen av de två pesterna. Men först vill jag översiktligt beskriva den tidigare forskning som jag kommer att förhålla mig till.

Retoriska perspektiv på Homeros och Thukydidens

Det finns förstås en mer än tvåtusenårig tradition av studier av enskilda talare i den antika litteraturen. Redan under antiken citerade Aristoteles och många andra tal ur både *Iliaden* och *Odyssén*

för att ge exempel på olika retoriska tekniker, och Perikles tal hos Thukydidens diskuteras och citeras ymnigt hos de flesta av antikens retoriker.⁷ Men dessa tal är förstås viktiga även i modern retorik-historieskrivning.⁸ Precis som hos Aristoteles och de andra antika tänkarna har det retorikvetenskapliga intresset ofta handlat om att studera de tal som återges i bland annat Homeros och Thukydidens texter.⁹ Flera forskare har exempelvis försökt visa att talen uppvisar retoriska mönster som senare skulle begreppsliggöras och kodifieras som sådana i Aristoteles *Retoriken* och senare handböcker.¹⁰

Denna typ av tolkningar och analyser, i synnerhet vad gäller Homeros, har dock ifrågasatts på historisk grund. Edward Schiappa har i en mängd studier hävdats att det är en missriktad strävan att spåra retoriska modeller eller implicita teorier i äldre tal; det är nämligen först under det fjärde eller tidigast femte århundradet före vår tid det går att tala om något slags formalisering och disciplinering av ordets och argumentationens konster – vad vi än vill kalla dem.¹¹ I en mängd nyare studier har istället på närmast motsatt sätt retorikens ursprung i just epiken och poesin generellt lyfts fram. Retorikhistorikern Jeffrey Walker har exempelvis påpekat att grekisk arkaisk diktning vanligen hade persuasiva syften och att den därmed kan förstås som en tidig form av vad som senare skulle komma att kallas ”retorik”, medan filologen Egbert J. Bakker argumenterat för att den homeriska epiken i sig själv (inte bara de tal som ingår häri) måste läsas som föregångare till senare grekisk talekonst.¹² På ett likartat sätt har nyare forskning lyft fram betydelsen av den antika historieskrivningen (bland annat Thukydidens) för framväxten av retoriken som *technē* under 400- och 300-talet.¹³ Sammantaget har intresset alltså på senare tid riktats mot de retorik-teoretiska eller metaretoriska uppfattningar som kan rekonstrueras hos den tidiga antikens poeter och historieskrivare (som Homeros

och Thukydidés) snarare än de som uttrycks av de talare som framträder i deras texter.

Däremot har just ”pesttalen” i dessa två verk rönt mindre intresse – i varje fall bland retorikhistoriker – och i synnerhet har Perikles pesttal framförallt studerats som en källa för att utröna Thukydidés attityder till kriget mot Sparta och gentemot den atenska demokratin.¹⁴ Så är det till och med hos Clifford Owen som framhåller detta tal som Perikles viktigaste, ”Pericles’ True funeral oration”.¹⁵ I det sistnämnda avseendet har forskningen beröringspunkter med det omfattande forskningsfältet kring framväxten av och kännetecknen på den grekiska, särskilt atenska demokratin generellt, eftersom frågan om vem som skulle räknas som betrodd som beslutsfattare och rådgivare hade direkta implikationer för vilket slags statsskick som var att föredra.¹⁶ Allt det ovanstående bildar en bakgrund till min studie, men det berör alltså sällan de specifika frågor om retoriska ideal som jag intresserar mig för.

Det finns dock ett par studier som är särskilt värda att nämna som föregångare till min egen. Det gäller dels en kort undersökning av Todd Frobish från 2003.¹⁷ Frobish spårar en ”implicit teori om ethos” i *Iliaden*, och jämför den med den vi möter hos Aristoteles. Den viktigaste skillnaden är att karaktären hos Aristoteles ses som en diskursiv konstruktion som talaren skapar inom ramen för sitt tal, medan det hos Homeros är talarens tidigare rykte som är avgörande. Frobish gör dock ingen detaljerad studie av något specifikt talutbyte i Homeros text utan håller sig på en mer generell och övergripande nivå. Min studie kan i det avseendet bidra genom en mer detaljerad studie av de retoriska ideal som aktualiseras i en specifik situation.

En annan viktig utgångspunkt för min undersökning är Harvey Yunis *Taming Democracy* från 1996, där han argumenterar för att

Periklesgestalten utgör ett slags retoriskt ideal i Thukydidés framställning. Yunis framhåller här att ”Periclean instructive rhetoric is speech that explains policy to the demos in such a way that they are persuaded to adopt it because they understand it” och att Perikles tal representerar ”Thucydides’ effort to establish a paradigm of political rhetoric”.¹⁸ Samtidigt påpekar Yunis att ”Periclean instructive rhetoric rests on an extra-rhetorical base: on Pericles’ public authority which overwhelms domestic opposition and allows him to speak freely; on his recognized devotion to the common good; and on his political intelligence”.¹⁹ I min läsning av Perikles pesttal är det denna ”extra-retoriska” bas som är mest framträdande, och det är den jag kommer att fokusera på i min undersökning.

Såväl Frobish som Yunis lyfter alltså på ett allmänt plan fram ett slags retoriska ideal som tar sin utgångspunkt i någonting externt i förhållande till själva talen – ett fokus på talarens kvaliteter snarare än talens. Detta kan i sin tur förbindas med ett större forskningsfält som har att göra med övergången från en kultur baserad på *mythos* till en som baseras på *logos*.

Från *mythos* till *logos*

När jag söker efter ”retoriska ideal” i de två pestskildringarna är det inte i avsikt att visa att dessa tal använder sig av sådana språkliga eller dispositionsmässiga grepp eller argumentationsmässiga tekniker som skulle begreppsliggöras under paraplytermen *logos* först senare, hos exempelvis sofisterna eller Aristoteles. Mitt mål är att bygga vidare på Schiappas ovannämnda insikter om riskerna med att projicera sådana senare begrepp på tidigare tal. Jag försöker snarare avtäckta andra typer av föreställningar om vad som utgör föredömliga tal i texterna. Min undersökning anknyter därmed till

vad Wilhelm Nestle och senare forskare talat om som en övergång från en kultur präglad av poesin och de stora berättelserna – vad som brukar kallas för *mythos* – till en kultur som fokuserar på argumentation, rationalitet och förnuft – vad som brukar kallas för *logos*.²⁰ Schiappa har själv framhållit sådana paralleller.²¹ Min undersökning i det följande riktar sig i så fall först mot den kultur som bygger på *mythos*.

Det bör påpekas att *mythos* inte är detsamma som vårt ord ”myt”. *Mythos* var den term som användes för tal, ord och argument innan *logos* tog över dessa funktioner.²² Men *mythos* var en term med en särskild laddning. Den konnoterade ofta en form av auktoritativt berättande, en typ av framställning med höga anspråk på ett slags absolut sanning om världen i dess helhet och som betraktades som ofelbar. Och därför innefattade *mythos* i hög grad det vi kallar för just ”myter”.²³

Logos kan i sin tur heller inte jämföras med logik, utan ordet var å ena sidan vidare än *mythos*: *Logos* kunde innefatta språk, ord, argument av en mängd slag – bland annat alla de som tidigare betecknades som *mythos*.²⁴ Men om *mythos* konnoterade de större berättelserna så konnoterade *logos* snarare de små: de enskilda argumenten, de avgränsade talen. *Logos* var, till skillnad från *mythos*, möjligt att granska, ifrågasätta och kritisera.²⁵

Den grundläggande föreställningen om ett övergripande skifte från *mythos* till *logos* har kritiserats och nyanserats på centrala punkter.²⁶ Det har exempelvis påpekats att förändringen knappast såg likadan ut inom alla diskursiva eller ”vetenskapliga” praktiker (medicin, historieskrivning, filosofi *et cetera*). Den berörde knappast heller alla samhällsklasser, eller män och kvinnor i samma avseende, och det är tveksamt om en sådan förändring spelade särskilt stor roll – eller alls märktes – för utövandet av vardagliga samhälleliga (eller

högst intima) aktiviteter.²⁷ Dessutom har själva kategorierna och deras binära relation ifrågasatts och dekonstruerats utifrån bland annat postmoderna, feministiska och postkoloniala perspektiv.²⁸

Men det råder fortfarande relativ konsensus om att någon form av övergång (enkelt uttryckt från *mythos* till *logos* i ovanstående bemärkelser) faktiskt ägde rum i Grekland under dessa århundraden, fastän inte lika entydigt, absolut och genomgripande som tidigare forskare menat.²⁹ Så sent som 2011 argumenterade William Fowler med stöd i ny forskning att bilden av denna övergång i stort sett ändå förblir giltig – fastän begreppen *mythos* och *logos* är mer överlappande än de tidigare studierna påstod, ingendera epoken är fullt så entydigt ”mytiskt” eller ”rationalistiskt”, och övergången inte är lika absolut, som de tidigaste studierna hävdade.³⁰ Fowler lägger dessutom till andra centrala aspekter av övergången. Inte minst påpekar han att bägge begreppen särskilt förbands med ett kön: När kvinnor talar i äldre grekisk litteratur så kallas deras tal för *logos*. När männen talar så är det termen *mythos* som används (vilket möjligen kan ses som ett belägg för att kvinnor i högre grad än män förbands med rationalitet i det arkaiska och tidigklassiska Grekland).³¹ Detta sätter fingret på något viktigt: tiden före argumentationskonstens födelse, före övergången till dess fokus på *logos* präglades också av en idé att det centrala för ett lyckat tal inte rörde sig om själva *talets* kvaliteter utan det viktiga var snarare vem *talaren* var. Michel Foucault har sålunda beskrivit det skifte som vi talar om här som en övergång mellan två olika sanningsregimer: ”ännu för 500-talets grekiska poeter var den sanna (i ordets starka och positiva bemärkelse) diskursen – alltså den diskurs man respekterade, fruktade och gjorde klokast i att underkasta sig eftersom den var rådande – den diskurs som uttalades av rätt person och enligt erforderlig ritual”, och han fortsätter:

Men hundra år senare låg den högsta sanningen inte längre i vad diskursen *var* eller i vad den *gjorde* utan i vad den *sade*: det kom en dag när sanningen flyttades från den ritualiserade, verksamma och korrekta yttrandeakten till yttrandet självt, till dess mening, form, ämne och förhållande till sin referent.³²

Man kan ifrågasätta Foucaults historieskrivning i detaljer, men på ett generellt plan förefaller han mig ha rätt. Min undersökning i det följande syftar till att bidra med ytterligare detaljer och nyanser ifråga om just denna aspekt av övergången från *mythos* till *logos*: utvecklingen från en sanningsregim baserad på den auktoritära talarens självklara rätt, till en ny sådan regim, baserad på *logos*, på talet, argumentet och på själva yttrandets egen auktoritet. Det är min förhoppning att en förståelse av hur dessa frågor behandlades i det förflutna kan kasta ljus på vår egen samtida coronadebatt.

Retoriska ideal vid pestutbrottet under det trojanska kriget

Vi börjar alltså i *Iliadens* första sång. Den achaiska hären har slagit läger vid stranden utanför Trojas stadsmurar. Under striderna har truppens härförare, Mykenes kung Agamemnon, kidnappat den trojanske Apollonprästen Chryses dotter Chryseis och tagit henne till sin tjänarinna – ett av flera kvinnorov i denna den västerländska civilisationens urtext. Hennes far Chryse har under förnedrande former nekats hennes frigivande, och guden Apollon reagerar med vrede: ”Retad på kungen / spred han i lägret en vidrig pest som skördade många” (1.9–10). Sjukdomen sprider sig genom pilar som guden låter regna över lägret:

Mulor fällde han först och snabba hundar, men vände snart sina vassa pilar direkt mot männen som dräptes en efter en, på alla håll sågs libbålen brinna.

Nio dagar i följd flög Apollons pilar mot hären [...]. (1.50–54)

Sjelva pestförloppet och dess konsekvenser beskrivs inte mer detaljerat än i dessa fyra hexameterrader. Det är pestens orsaker – Agamemnons respektlöshet mot Apollon och hans präst – som intresserar berättaren. Men situationen blir ohållbar. Grekerna kallar till rådslag för att finna en utväg: ett slags mytisk ”coronastrategi” om vi så vill.

Innan vi granskar det meningsutbyte som följer kan det vara värt att påminna om några uppenbara institutionella villkor som präglar denna mytiska situation (och som gör att den skiljer sig från vår liksom från den i Aten som vi ska granska senare). Detta rådslag äger naturligtvis inte rum i en demokratisk folkförsamling. Det är truppens furstar – i synnerhet härföraren Agamemnon – som beslutar i alla frågor som gäller krigets fortsättning, om åtgärder för att avvärja pesten och så vidare. Det är fråga om ett rådslag i ordets ursprungliga bemärkelse, där furstarna just ska lyssna till rådgivare som kan hjälpa dem att fatta kloka beslut. Men i ett visst avseende liknar situationen därmed faktiskt vår samtida, eftersom de folkvalda i den representativa demokratin i normalfallet fattar de politiska besluten på grundval av utredningar och beredningar som förberetts av tjänstemän och specialister. Den svenska coronastrategin, präglad av rådgivning direkt till medborgarna utgör – vi återkommer till detta – därvidlag ett undantag. Det intressanta för vår del är alltså vilka personer som fungerar som rådgivare i detta samtal, och på vilka grunder deras råd accepteras eller förkastas.

Den första som yttrar sig är eposets huvudperson, Achillevs. Han befarar att grekerna ska tvingas återvända hem för att fly undan pesten, men ger till sist rådet att hären måste tillkalla experthjälp:

[...] Kom, låt oss fråga omedelbart en präst eller spåman
eller en drömuttydare – Zeus har ju ofta i drömmar
röjt vad gudarna vill – varför Foibos är så förtörnad.
Är det ett löfte vi glömt eller har vi försummat att offra?
Kanske med ångande doft av felfria tackor och getter
kunde vi blidka hans harm, så han vänder det onda ifrån oss.
(1.62–67)

Situationen kräver exceptionella åtgärder. Det räcker inte med de rådgivare som vanligtvis brukar delta. Upp träder alltså siaren Kalchas, det trojanska krigets Anders Tegnell, för att förklara pestens orsaker och ge råd om hur smittan ska avvärjas. Kalchas är tveksam till att tala: han befarar att hans ord ska väcka Agamemnons vrede, och det är först när Achillevs lovat honom sitt beskydd som han vågar yppa vad han vet. Passagen sätter alltså fingret på en första närmast formell aspekt av *Iliadens* retoriska ideal, nämligen att inte vem som helst äger rätt att tala utan risk för repressalier eller rentav våld.

Kalchas tal är förhållandevis kort – åtta rader – och återberättar endast det som läsaren redan känner genom berättarens ord från sångens inledning: Han pekar ut Agamemnons förnedrande behandling av Chryse och dennes dotter som de utlösande orsakerna och förklarar att pesten kan avvärjas om Agamemnon släpper henne fri. Agamemnon blir rasande över beskedet. Men efter en hård ordväxling med Achillevs, under medlingsförsök av härens kloka man, den åldrige rådgivaren Nestor, meddelar Agamemnon att han

går med på förslaget – om han som ersättning får ta över den unga flickan Briseis som Achillevs i sin tur rövat från trojanerna. Rådslaget är alltså en ganska kaotisk affär, och våldet är hela tiden nära. Men det fungerar. Även om det får följden att Achillevs drar sig tillbaka från striderna för att sura i sitt tält, med kända (katastrofala) följder, så lyssnar Agamemnon till sina rådgivare: Chryseis frigges och pesten avvärjs.

Den mest intressanta aspekten av diskussionen ur vårt perspektiv är dock hur lite den handlar om själva innehållet i de tal och inlägg som görs av de fyra deltagarna Achillevs, Kalchas, Agamemnon och Nestor. Fokus i själva texten ligger nämligen nästan genomgående på de deltagandes status, prestige och på deras personliga egenskaper och inbördes relationer. När Agamemnon brister ut i vrede efter Kalchas tal så utmanar han inte på något sätt riktigheten av vad Kalchas sagt. Agamemnon ifrågasätter istället genom att ta upp Kalchas tidigare råd: ”Olycksprofet, när gav du mig sist något glädjande budskap?” (1.106), och genom att påpeka vilken stor äromässig förlust det vore för honom personligen om han lämnade ifrån sig Chryseis. Han har inga synpunkter på riktigheten i Kalchas råd.

Detsamma gäller resten av meningsutbytet. Achillevs inleder samtliga sina tre repliker till Agamemnon med att fokusera på Agamemnons karaktär: ”Ärorike Atrid, i girighet (φιλοκτέανος) slår du nog alla!” (1.122); ”Genompyrd är du med skamlöshet (ἀναιδείη), och ofattbart sniken (κερδαλέοφρων)!” (1.149); ”Hundögda fyllesvin där, i mod är du hjortkalvens like!” (1.225). De termer som Achillevs använder för att beskriva Agamemnons girighet, φιλοκτέανος (filokteanos) och κερδαλέοφρων (kerdaleofrōn) har bägge med en längtan efter egenvinning och ägodelar att göra.³³ Dessutom betecknas han alltså som feg och skamlös.

I Agamemnons repliker till Achillevs ser vi samma mönster. Även

om han kanske inte är lika enveten i sina förolämpningar så inleder han alltid med en kommentar om Achillevs karaktär: ”Å nej, Achillevs, hur djärv och gudalik du än må vara [...]” (1.131). Ofta tar Agamemnon, precis som i svaret till Kalchas, fasta på Achillevs tidigare handlingar och på deras tidigare relation:

Fly du ifall du har lust! Jag har verkligen inte tänkt be dig
stanna för min skull här! Vid min sida finns andra som gärna
slåss för min heder och främst då Zeus, den allvise fadern.
Du är mig mest förhatlig av alla furstar Kroníon
fostrat – alltid var split dig kärt, och krig och massakrer!
Råkar du ha lite mod är det bara gudarnas gåva. (1.173–178)

Det viktiga är om och om igen *vem* det är som talar, och hurdan denne är, inte riktigheten och konsekvensen i vad denne säger. Som synes är det ofta talarens feghet och girighet som anförts som skäl för misstro, medan mod och ett snyggt utseende (Achillevs är ”gudalik”) är sådant som talar till deras fördel.

Detsamma gäller för övrigt berättarens förhållande till de deltagande. Siaren Kalchas introduceras med en längre beskrivning:

Då reste sig Kalchas, siaren, Thestors son bland fågelskådare ypperst.
Han visste allt om kommande tid och det gångna och nuet
och med sin spådomskonst som han lärt av Phoibos Apollon
hade han visat achaierna väg på seglatsen till Troja.
Klok och besinningsfull hov han upp sin stämma och sade: [...].
(1.68–73)

Som synes fokuserar berättaren på Kalchas kunskaper och inte minst hans tidigare insatser för den grekiska hären. Ordet som

Björkesson här översätter med ’klok och besinningsfull’, φρονέων (froneōn), är detsamma som berättaren använder för att karaktärisera Nestor just innan han tar till orda:

[...] Då reste sig Pylos’
store talare, Nestor, berömd för sin klangfulla stämma,
han från vars tunga orden föll lika ljuvligt som honung.
Redan hade han sett två släktled försvinna från jorden,
män som fötts upp i det heliga Pylos med honom,
och han regerade nu som en konung över ett tredje.
Klok och besinningsfull tog han ordet och talade till dem: [...].
(1.248–253)

Även här fokuseras som synes på Nestors karaktär, hans klangfulla stämma, hans djupa erfarenheter och hans kloka besinningsfullhet.

De homeriska hjältarna har alla sina epitet som berättaren tillmäter dem allteftersom det passar versen. Agamemnon får inga särskilt smickrande epitet i denna *Iliadens* första sång; hans ord får sin betydelse på närmast formella grunder. Hans ädla härstamning nämns, liksom att han är härskare (”κρείων”; 1.130). Achillevs påpekar att Agamemnon ”berömmar sig av att vara achaiernas främste” (”ἄριστος”; 1.91). Men några direkta kvaliteter utöver dessa formella tillmäter texten inte Agamemnon i *Iliadens* första bok. Achillevs däremot beskrivs bland annat som ”snabbfotad”, ”gudalik”, ”gudarnas älskling” och i en berömd passage i den nionde boken som ”μύθων τε ῥητῆρ’ ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων” (”mythōn te rētēr emenai prēchtēra te ergōn”; 9.443). Passagen verkar vara svåröversatt till svenska. Björkesson låter texten tala om att ”lägga väl” sina ”ord” (här är det för övrigt just termen *mythos* som Homeros använder) och att vara ”djärv och beslutsam i handling”, medan Lagerlöf låter

Achillevs vara ”en talare god och en dugande hjälte”. F. T. Murrays engelskspråkiga översättning ligger närmare originalet. Här är Achillevs en ”speaker of words and doer of deeds”. Berättaren har mycket att säga om de medverkandes karaktäsegenskaper, men mycket lite att säga om kvaliteten på det de säger.

De homeriska talen bedöms alltså utifrån talarens egenskaper snarare än själva talens kvaliteter; det gäller både för de karaktärer som själva deltar i handlingen och för själva berättarrösten. De tal som räknas – av berättaren eller av karaktärerna som uppträder i texten – hålls av talare som antingen talar med formell makt, eller som har en etablerad god relation till sina åhörare, som är modiga och inte drivs av egenvinning eller girighet, som är kloka och besinningsfulla – och det skadar inte om de är snygga.³⁴

Detta faktum blir blyxtbelyst i *Iliadens* andra bok. Här skildras ett händelseförlopp straxt efter pestens slut, när en vanlig soldat, Thersites – lämpligt nog beskriven som ”den fulaste som kommit till Troja” – uppmanar sina vapenbröder att dra sig ur striderna och resa tillbaka till Grekland (2.226). Det har påpekats att Thersites argument är i stort sett desamma som Achillevs förde fram mot Agamemnon i den första boken (att Agamemnon är girig, feg, skamlös och så vidare).³⁵ Men den här gången har orden en helt annan effekt. Ithakas kung, Odyssevs, en av krigets ledande generaler, blir rasande. Vi bör i sammanhanget påminna oss om att Odyssevs inte bara är kung och en av de ledande heroerna i kriget utan känd för sin list och, som det påpekas gång på gång, sin skicklighet i att tala. Det är – om jag får använda ett anakronistiskt uttryck – en av härens ledande retorikexperter som reagerar (och nu vill jag citera ett längre stycke för att kunna diskutera detaljerna i vad som händer):

Hastigt reste sig då den gudalike Odyssevs
och med en mördande blick gick han skarpt tillrätta med mannen:
”Visst är du slängd i din käft, men du pladdrar svagsint Thersites
Tig nu och akta dig för att ensam utmana furstar!
För att jag nu ska säga dig: uslare kräk än du finns det inget
bland allt det folk som kom till Ilons stad med Atriden.
Ta inte kungars namn i din mun och häv inte skällsord
ur dig, varnar jag dig medan fegt du hoppas på hemfärd!
Ännu vet vi ju inte bestämt hur detta skall sluta
– om vi får vända som segrare hem eller snöpligen slagna.
Så du går på och klandrar Atrevs’ son Agamemnon,
folkens herde bara för det att danaernas hjältar
gett honom skänker i mängd? Du är avundsjuk, ingenting annat!
Men jag vill säga en sak, och den må du tro ska besannas:
kommer jag på dig igen, som nu, med dåraktigt svammel,
då må Odyssevs’ hals inte längre bära hans huvud,
och jag vill aldrig mer bli kallad Telemachos’ fader
om inte omedelbart jag då sliter kläderna av dig,
mantel, kiton och allt som skyler din skam mellan benen
och med försmädliga rapp jagar bort dig, gråtande ynkligt,
från vår församling och ner till de snabba achaiska skeppen.”
Efter de orden gav han Thersites ett slag med sin spira
snett över skuldror och rygg. Denna vred och kurade hop sig
och föll i ymnig gråt; en blödande strimma på ryggen
hade spiran fläkt upp. Han satte sig, vettskrämd,
plågad svårt, och med hjälplös min strök han bort sina tårar.
Fast de ilskna männen brast då ut i gapskratt.
Menande blickar utbytte de och sade varandra:
”Otroligt! Tusen märkliga ting har han utfört, Odyssevs,
både med sluga förslag och som ledande kämpe i kriget,

men vad han gjort bland argiver idag går utanpå allting,
när han täppt till så snabbt den där breda häcklarekäften!
Nu lär den dristige nog inte längre känna sig hågad
att racka ner på kungar igen med skymfliga skällsord.”
(2.244–277)

Som synes resulterar Thersites tal i en misshandel som fläker upp ett blödande sår på hans rygg. Varför reagerar Odyssevs med sådan vrede? Vad är det i talet han vänder sig emot? Odyssevs nämner att talet var kränkande mot kung Agamemnon. Han nämner också att Thersites är en skicklig talare; Björkessons översättning ”Visst är du slängd i din käft, men du pladdrar svagsint Thersites” innehåller i originaltexten substantivet ”ἄγορητής”, ’talare’, en beteckning som annars vanligen tillmäts den värtalige Nestor.³⁶ Men hederstiteln spelar uppenbarligen ingen roll här. Snarare är det just faktumet att Thersites alls tagit till orda som retar Odyssevs. Men det är inte rent formella kriterier som gör att Thersites tal inte duger. Varken hans härstamning eller hans formella position i den grekiska hären nämns med ett ord. Odyssevs fokuserar helt på talarens moraliska kvaliteter. Thersites är ett uselt kräk, han är feg och avundsjuk. Retorikexperten Odyssevs har däremot ingenting att säga om själva talet. Hans kritik består i en enda lång *ad hominem*, alltså i vad Aristoteles senare skulle betrakta som en fallasi.³⁷ Men observera att hans insats möts av jubel av åhörarna. Av allt att döma är det en helt acceptabel kritik som Odyssevs står för. Den går rentav utanpå allting som han tidigare förutsatt sig. *It's the singer, not the song*, som det heter i *Rolling Stones* låt från 1965.

Om och om igen möter vi alltså hos Homeros ett slags retorik-kritik vars kärna består i att det är talaren – inte argumenten – som bestämmer talets värde. Det ger ytterligare stöd till Schiappas på-

pekande om det anakronistiska i sökandet efter *retoriska* mönster – i bemärkelsen tekniskt utformade argument eller strukturer – i de homeriska talen. Dessutom bekräftar min läsning Todd Frobishs generella iakttagelse att *Iliaden* präglas av ett talarideal som har mer att göra med vad Aristoteles skulle kalla för *ethos*, men bidrar med den viktiga distinktionen att det är just talarens *föregående* status och publikens ”förutfattade meningar” – som Aristoteles alltså explicit utesluter från sitt retoriska *ethos*begrepp – som ständigt fokuseras, i varje fall i rådslagen i *Iliadens* två första sånger.³⁸ De retoriska ideal som präglar denna text ligger därmed i linje med forskningens betoning av att äldre antika texter präglas av en föreställning om talet som *mythos* – som en form av auktoritativt berättande som i princip inte utsattes för något slags ’argumentationsanalytisk granskning’, om det anakronistiska uttryckssättet tillåts.³⁹ De homeriska talen bedöms faktiskt inte alls med utgångspunkt i själva talen, utan utifrån talarens föregående kvaliteter. De tal som räknas hålls av män med formell makt, som vanligen har en etablerad god relation till åhörarna eller dem som talet berör. Dessa talare är modiga och drivs inte av egenvinning eller girighet; de är kloka och besinningsfulla – och de är snygga. Och det är dessa egenskaper som gör deras tal värda att lyssna till, inte ”yttrandet självt, [...] dess mening, form, ämne och förhållande till sin referent” för att tala med Foucault.⁴⁰

Retoriska ideal vid pestutbrottet under det Peloponessiska kriget

Vi förflyttar oss nu till kriget mellan Aten och Sparta, en lång konflikt som varade mellan år 431 och 404 före vår tideräknings början. Förhållandet mellan de två staterna hade länge präglats av växande spänningar och bräckliga freder, och i denna historiska situation

höll den atenske statsmannen Perikles ett tal, där han lyckades övertyga atenarna att gå i krig mot de spartanska trupperna. I varje fall var det så om vi får tro historikern Thukydidides och hans *Historia om det peloponnesiska kriget* (1.127.3).

Det var däremot på den nordligare halvön Attika som kriget tog sin början. Aten och deras allierade dominerade till sjöss men var betydligt svagare än spartanerna och deras allierade på land. Denna taktiska fördel utnyttjade spartanerna och invaderade snabbt Attika landvägen – och närmade sig Aten. Då beslutade sig stadens ledning för att låta befolkningen söka skydd inom Atens stadsmurar, som bildade ett värn kring Aten och skapade en korridor till den närliggande hamnstaden Pireus. Men belägringen fick katastrofala följder. Under krigets andra år utbröt en pest innanför Atens stadsmurar. Uppemot en fjärdedel av människorna innanför murarna – mellan 75 000 och 100 000 personer – skulle dö i epidemin, många fler insjuknade – Thukydidides hörde själv till de drabbade.⁴¹ Den svåra sjukdomen förde med sig oroligheter och protester; ceremoniel och sedvänjor bröt samman: folk låg obegravda på gatorna.⁴² Det är alltså reaktionerna på dessa oroligheter som vi nu ska se närmare på.

Men först kan det vara värt att säga något om de formella villkoren för rådgivning och beslutsfattande i det demokratiska Aten. Även här fanns det naturligtvis hinder för vem som hade rätt att yttra sig i folkförsamlingen, det viktigaste politiska organet i den atenska stadsstaten.⁴³ Det var endast manliga medborgare över 20 år som fick delta, men dessa utgjorde en omfattande grupp på nästan 30 000 personer. Det har beräknats att ett vanligt folkförsamlingsmöte antagligen lockade strax över 6 000 personer – fler om det gällde krig eller andra särskilt viktiga frågor. Varje möte inleddes med böner och andra ceremonier, och därefter ropade en häröld

”Vem vill tala?” – och sedan var det alltså i princip fritt fram för var och en av de 30 000 medborgarna att ta till orda.⁴⁴

Det kan också vara värt att påminna om att Atens demokrati fungerade på ett annat sätt än vår. Vi har en representativ demokrati präglad av ett starkt partiväsende, Aten var en direktdemokrati; där fanns inga politiska partier i modern mening utan varje beslut fattades genom omröstning bland medborgarna efter att var och en av dem i princip fått möjlighet att framföra sin mening. Det betyder att varje talare i folkförsamlingen alltså fungerade som en rådgivare i ordets ursprungliga bemärkelse: när Aristoteles benämnde den politiska retoriken med termen *συμβουλευτικός* (*symbouleutikos*; 1.3.3; 1358b), ’rådgivande’, så menade han det bokstavligt. Nutida svensk politisk retorik, däremot, handlar generellt om att *legitimera* beslut som förberetts i utskott och på departement. Det är strikt talat bara vart fjärde år som medborgarna fungerar som beslutsfattare (coronapandemins rådgivande presskonferenser utgör i det avseendet en avvikelse och ett slags individualistisk variant av den atenska direktdemokratis politiska retorik).

Till skillnad från i *Iliaden* beskrivs pestens framfart med stor detaljriktighet. Varje symptom, från rodnande hy, dålig andedräkt och hosta till kräkningar, kramper och böldutslag – beskrivs med närmast medicinsk precision (2.49). Likaså redogör Thukydidides noggrant för hur samhället och dess institutioner kollapsar under sjukdomens härjningar (2.52). Respekten för lagar och sedvänjor försvinner fullständigt. ”Man hängav sig mer hämningslöst åt sådant som tidigare gjorts i det fördolda”; man sökte ”snabba njutningar”: ”Omedelbar tillfredsställelse och allt som bidrog därtill blev den nya dygden och nyttan. Varken gudsfuktan eller lagar avskräckte längre någon.” (2.53). Så ger Thukydidides en noggrann bild av epidemins kroppsliga och sociala konsekvenser. Däremot

betonar han om och om igen att han inte kan säga något om pestutbrottets orsaker:

Det sägs att den redan tidigare hade brutit ut på många platser, både på Lemnos och annorstädes, men ingen annanstans hade en så dödlig pest dokumenterats förr. Läkarna rådde inte på den eftersom de försökte behandla något som var helt okänt för dem (tvärtom var dödstalen högst just bland läkarna på grund av deras utsatthet), och det gjorde inte heller någon annan mänsklig konst. Alla böner som bads i templen, alla orakelsvar och sådant var lika verkningslösa, och till slut resignerade man inför det onda och gav upp alla försök att undkomma det. [...] Andra må säga vad de vill, läkare såväl som lekmän, om hur den kan ha uppkommit och om vilka faktorer som låg till grund för dess förmåga att åstadkomma en sådan enorm förändring av sakernas tillstånd. (2.47–2.48)

Varken läkare, präster eller orakel kan ge någon förklaring, men det är heller inte så att spartanerna medvetet spridit pesten, så som vissa menade under utbrottets början (2.48). Däremot hävdade Thukydides, i en oväntad parallell med vissa uttalanden om den svenska smittspridningen under coronapandemin 2020, att flyktingsituationen förvärrade läget:⁴⁵

Situationen förvärrades av att det strömmade in människor från landsbygden in till staden. Nykomlingarna hade det särskilt svårt. De hade inga egna hus utan tvingades bo i hyddor i årstidens kvävande hetta, och de dog under fullständigt kaotiska förhållanden. Döende låg kropparna om varandra, och på gatorna, särskilt kring fontänerna, raglade halvdöda människor omkring i jakt på vatten. (2.52)

Men sammantaget fanns det ingen som kunde förklara sjukdomens orsaker. ”Det var verkligen en oförklarlig sjukdom”, sammanfattar han (2.50). Att Thukydides så starkt betonar sjukdomens oförklarlighet skulle kunna läsas som ett slags försvar mot en implicit misstanke om att pesten skulle bero på atenarna själva eller på stadens ledning. Därigenom skänker framställningen legitimitet åt Athens stormaktssträvanden – de är i varje fall ingenting som orsakat pestutbrottet, utan sjukdomen har drabbat många platser i världen (förutom ”Lemnos och annorstädes” nämner Thukydides Etiopien, Egypten, Libyen och ”merparten av Perserriket”; 2.48).

Men för vår del är det viktigaste med Thukydides skildring här att den på förhand förklarar varför det inte är aktuellt att låta någon form av *expert* – varken någon medicinskt kunnig eller någon siare av Kalchas dignitet – framträda eller ens namnges i texten. I det avseendet skiljer sig Thukydides framställning från den hos Homeros: varken läkare eller spåmän har ju några kunskaper som gör det påkallat att låta dem framträda. Här är det istället Perikles ensam som får tala:

Fullständigt desperata vände sig de nu emot Perikles. Han såg hur nedbrutna atenarna var i den rådande situationen; de betedde sig precis som han hade förutsett. Så han sammankallade ett möte (han var ju fortfarande överbefälhavare) för att mildra deras frustration och på så sätt gjuta nytt mod i dem, lugna dem och återge dem deras självförtroende. (2.59)

Passagen syftar naturligtvis till att skänka Perikles dignitet och auktoritet: Han ser atenarnas desperation, han hade förutsett deras beteende, och han sammankallar till möte för att försöka ge dem något slags tröst. Perikles ges endast denna korta introduktion i

sammanhanget, men han är – som vi ska se om en stund – redan välkänd för Thukydides läsare. När däremot Perikles själv tar till orda är det just hans egen karaktär och den tidigare relationen mellan honom och medborgarna som ställs i blickpunkten. ”Ni är så uppjagade över era egna problem att ni håller på att tappa greppet om vårt samhälles säkerhet”, säger han:

Ilskan riktas dock bara mot mig, trots att jag lika väl som någon annan förstår och kan förklara vad som måste göras. Jag som älskar mitt land. Som är omutbar. En människa som är full av insikter men saknar förmågan att förmedla dem kunde ju lika gärna aldrig ha haft några alls. Den som har både och, men saknar kärleken till fosterlandet, kommer knappast att ge råd som ligger i det allmännas intresse. Och även om han vore en patriot, men inte stod över pengar, är ju risken att alla hans andra förtjänster skulle kunna köpas och säljas på grund av denna enda lilla brist. Så om ni följde mitt råd att gå i krig för att ni ansåg att jag kanske överträffade många andra i dessa avseenden, vore det helt orimligt att beskylla mig för att ha handlat fel nu. (2.60.5–2.60.7)

Här har det hänt något: Talaren måste äga ”förmågan att förmedla” sina insikter. Thukydides urskiljer alltså ett slags förmåga att tala som central – här finns en idé om att själva talandet är en förmåga i sig själv, bortom talarens övriga karaktärsegenskaper. Men det räcker inte med detta, och huvudsaken är fortfarande något annat: Den pålitlige talaren måste framförallt redan på förhand vara en person med vissa kvaliteter, vissa karaktärsegenskaper. Han måste äga insikter, vara en patriot, stå över pengar – men specialistkunskaper i sjukdomsbekämpning (eller kunskaper om sjukdomens orsaker)

är inte en del av detta. Precis som hos Homeros fokuseras talarens tidigare relation till sina åhörare.

I det tal som följer för Perikles fram ett antal argument för att Aten inte ska ge upp kriget – det handlar om att en förlust skulle innebära slaveri och förlusten av ägodelar och det handlar om att Atens flottstyrka är så stor att segern är inom räckhåll. Dessa argument har väckt ett visst intresse hos tidigare forskare, som utifrån skilda teoretiska utgångspunkter tolkat dem som uttryck för Thukydides (eller Perikles) politiska grundsyn.⁴⁶ Men jag vill snarare uppmärksamma att Perikles om och om igen återkommer till att atenarna framförallt bör lita på honom på grund av hans karaktär:

För egen del är jag den jag alltid har varit. Jag har alltid haft samma inställning. Det är ni som har förändrats, och jag vet varför: den övertygelse ni kände i medgång har motgångarna fått er att ifrågasätta, och när viljestyrkan nu sviker framstår min politik som missriktad eftersom den innebär prövningar som ni var och en redan har fått känna av, utan att den ännu har bevisats vara framgångsrik. (2.61)

Han kontrasterar sin egen person mot sina motståndares. Den kapitulation som nu kanske skulle kunna föreslås av ”någon panikslagen politisk nykomling” skulle bara

leda en stad rakt ned i fördärvet, till och med sin egen om de hade en. Noviser överlever bara om de ställs jämte handlingskraftiga män. De skulle säkert bli pålitliga slavar i en lydstat, men i en härskarstat har de inget att tillföra. [...] Låt er alltså inte förledas av sådana ”medborgare”, och rikta inte er ilska mot mig. (2.63–64)

Perikles är (om vi får tro honom själv) ståndaktig och oföränderlig, omutbar, patriotisk och insiktsfull: hans motståndare brister alla i något av dessa avseenden.

Men det är inte bara Perikles själv som får stå för denna uppfattning. Thukydides återkommer också om och om igen till Perikles bakgrund och karaktärsegenskaper. Han presenteras genomgående i verkets första bok som son till Xanthippos, som varit en framstående general under perserkrigen (omtalad bland annat i Herodotos *Historier*, exempelvis 8.131). Perikles framträder som en framgångsrik general till sjöss och till lands (1.111.2; 1.114; 1.116); han beskrivs som ”sin tids mäktigaste man och den som styrde Aten” (1.127.3). En central passage – som uttryckligen handlar om vem som ägde förtroende att få tala i Aten – ger bakgrunden till Perikles berömda tal över de stupade atenarna, en händelse som ägde rum några månader innan pestutbrottet:

När de har lagts i jord väljer staden ut någon som anses klok och har gott anseende till att hålla ett värdigt lovtal över dem. Efter detta skingras man. Så håller de begravningar, och genom hela kriget följde man denna sed när det krävdes. Över dem som först stupat i kriget valdes Perikles, Xanthippos son, att tala. (2.34.6–8)

Det viktiga här är som synes *vem* som väljs ut för att tala. Det gäller att utse en klok man med gott anseende. Denna princip är dessutom tydligen så viktig att den skulle iakttas under hela kriget (trots de svårigheter och den oreda som pesten skulle orsaka).

I en lång passage, den följer just efter att Perikles lyckats övertyga atenarna att stå ut med kriget trots pestens plågor, förklarar Thukydides att Perikles vunnit ett så starkt förtroende hos Atens medborgare att han i praktiken blivit stadens ledare:

Tack vare sitt goda anseende och sin klokhet, och det faktum att han hade visat sig vara fullständigt omutbar, kunde Perikles hålla massan i schack med sitt oförställda sätt att tala. Det var han som ledde massan, snarare än den honom, eftersom han aldrig försökte ställa sig in hos den för att få otillbörlig makt, utan tvärtom på grund av sitt anseende kunde han till och med litet vredgat gå emot den. Varje gång han märkte att massan var olämpligt och aggressivt övermodig tyglade han och skrämde den med sina tal, och när den omvänt var ängslig utan orsak ingöt han åter mod i den. Det var en demokrati till namnet, men i själva verket styrde den främste medborgaren. (2.65.8–10)⁴⁷

Återigen betonas Perikles anseende hos massan – det är så grundmurat att han till och med ”lite vredgat [kunde] gå emot den”. Sammantaget är det en nu välbekant solfjäder av egenskaper som Thukydides tillskriver Perikles: att han är omutbar, modig och ståndaktig, klok och högaktad. Vi känner igen dem från rådslaget utanför Troja.

Däremot nämner Thukydides ingenting om Perikles utseende – där skiljer han sig från Homeros. Det gäller nu inte endast Perikles: Jag har inte återfunnit någon enda kommentar om någons utseende i hela Thukydides *Historia* – med undantag för när han beskriver just de pestdrabbades symptom. Thukydides är så ointresserad av allt som har med fysiska attribut att göra att detta faktum i sig har ägnats en vetenskaplig specialstudie.⁴⁸ Därvidlag skiljer han sig inte endast från Homeros. Hos historieskrivaren Herodotos beskrivs utseendet hos flera av de skildrade gestalterna relativt ingående.⁴⁹ Och föreställningen om att karaktärsegenskaper kunde utläsas ur en människas utseende återkommer i allt från poetiska framställningar till Aristoteles – inte endast i *Fysiognomin*, som har

omstritt författarskap, utan rentav i *Första analytiken* (2.27; 70b). Att fysisk skönhet var en viktig aspekt av förmågan att tala och ge goda råd framkommer också i *Athenarnas statsförfattning*, skriven omkring 430 före vår tideräkning av en okänd författare som brukar gå under namnet ”Den gamle oligarken”. Författaren är kritisk till Atens demokratiska styrelseskick och att de tillåter vem som helst att yttra sig om vad som helst (1.2). De goda och de dåliga medborgarna skiljer sig nämligen åt på väsentliga punkter. De goda är ”de skickligaste och bästa” (1.6) de besitter ”duglighet och kunskaper” (ἀρετή και σοφία; 1.7). De dåliga däremot gör skamliga saker; de är okunniga, odisciplinerade eller rentav ”galna” (1.9), och det är tydligt att de endast agerar med det egna bästa för ögonen (vi kan dra oss till minnes betoningen av omutbarhet hos Thukydidés och det ständiga omnämmandet av motståndarens girighet hos Homeros). Men inte endast detta: Den gamle oligarken påpekar i detta sammanhang att atenarna är ovanligt fula – ”Folket där har inte bättre klädsel än slavarna och metoikerna [fast bosatta utlänningar utan medborgarskap] och inte ser de bättre ut.” (1.10) Uppenbarligen är medborgarnas fulhet också ett problem med den politiska diskussionen i Aten.

Thukydidés fokuserar också på talarens kvaliteter, inte på talets (men utseendet är alltså, till skillnad från hos hans samtida, ingen viktig aspekt av dessa kvaliteter). Talaren ska vara omutbar, modig och ståndaktig, klok och högaktad, och uppenbarligen är dessa egenskaper viktigare än allt annat. Det betyder att en del av den forskning jag nämnt här ovan (inklusive Harvey Yunis), som ägnat de politiskfilosofiska implikationerna av Perikles sakargument en stor uppmärksamhet kan behöva nyanseras. Till skillnad från hos Homeros är det för Thukydidés nödvändigt att äga förmågan att förmedla sina insikter, men det är – precis som hos Homeros –

insikterna och karaktärsegenskaperna som väger tyngst; de är i ett slags absolut mening primära. Det är dock viktigt att påpeka att det inte är talarens *ethos* i Aristoteles mening som Thukydidés talar om. Visserligen nämner han flera termer som sedan skulle bli centrala i Aristoteles *ethos*begrepp (i gravtalet nämner han dessutom explicit *eunioa* som en av medborgarnas centrala egenskaper; 2.40.4), men ständigt handlar det om karaktärsegenskaper som etablerats mellan talaren och åhörarna innan talet hålls – det är ingenting som skapas diskursivt av själva talet; de baseras inte, som hos Aristoteles, på *logos*.

Talaren i den tidiga argumentationsteorin

Om det alltså är talarens (retorns) kvaliteter, hans redan etablerade relation som är viktig för talets framgång, så betyder det att alla anspråk på att lära ut ’konsten att tala’ står inför avgörande svårigheter. Jag kommer närmast att mycket kort skissera tre skilda svar på denna svårighet, tre ”retoriska ideal” som vi möter hos Sofisterna, Sokrates och Aristoteles. Det finns inte utrymme här att utreda dessa med någon precision, utan jag får nöja mig med att antyda i grova drag vad de innebär.

Sofisternas lösning på problematiken framstår vid ett första påseende inte som helt motsägelsefri. Vi möter hos dem en strävan att fokusera diskussionen vid själva talet (*logos*) och vad som krävs för att det ska uppnå sina syften. Sofisterna har förvisso ingen samstämmighet ifråga om vad detta innebär i praktiken. Skillnaderna mellan de typargument som vi möter i den anonyma *Dissoi logoi* och de gorgianska figurernas förtrollande kraft (för att bara nämna två ytterligheter) är naturligtvis avsevärda. Men gemensamt för dem är ändå att de just betonar själva diskursens primat. Det är inte

talarens egenskaper som står i centrum, det är ordens.⁵⁰ Men det betyder (med en skenbar paradox) inte att talarens karaktär eller specialistkunskaper förlorar sin betydelse. Vi behöver bara påminna oss sofisternas ständiga löften om att den konst som de lär ut också innebär att de gör sina elever till dygdiga och förträffliga människor. ”[V]ad lär då sofisterna ut om inte vishet och förträfflighet?” frågar sig exempelvis den anonyme författaren i sjätte kapitlet av *Dissoi logoi*. Vi kan också påminna oss hur diskussionen i Platons *Gorgias* kommer att kretsa just kring frågan om Gorgias äger kunskap om dygden och i vilken mån han har förmågan att lära ut den. Att mänsklig förträfflighet eller dygd kan uppfattas som en central del av talekonsten rimmar till synes illa med sofisternas ständiga fokus på argumentationen eller *logos* (men är begripligt mot bakgrund av framställningen av de goda talarna hos Homeros och Thukydidés). Till skillnad från hos exempelvis Homeros och Thukydidés är dock talekonsten primär. I *Dissoi logois* åttonde kapitel får vi veta att ”Den som kan argumentationskonsten kommer dessutom kunna tala riktigt om allt.” Det betyder att kunskaper i argumentationskonst betraktas som grundläggande också för specialistkunskaper inom specifika områden.

(Den platonske) Sokrates svar på problematiken är naturligtvis komplext och kan inte på något sätt redovisas i sin fullständighet här. Men i ett grundläggande avseende är faktiskt Sokrates enig med den homeriska poesi som han i andra avseenden riktar så stark kritik emot. Även för Sokrates är talarens karaktär och kunskaper primära för vad som skulle räknas som ett gott tal. Vi kan exempelvis minnas *Protagoras*, där Sokrates ironiserar över att specialister tillkallas så snart det är frågor om byggnader eller skeppskonstruktioner, medan diskussionen om viktiga statsangelägenheter lämnas till vanliga smeder, skomakare, köpmän och sjökaptener om vart-

annat. (319b–319d). Till skillnad från föregångarna är det däremot inte talarens anseende som bör lända honom auktoritet, utan verkliga kunskaper. Platons distinktion mellan *doxa* – som ju inte endast betyder ’försanthållanden’ utan också kan förstås som ’anseende’, ’den åsikt som andra hyser om en person’ eller ’(gott) rykte’ – och *epistēmē*, den verkliga kunskapen, kan delvis därför förstås just som en kritik av det talarideal som vi möter i de äldre texterna.⁵¹ I det avseendet är Sokrates ståndpunkt närmast motsatt både Homeros och Thukydidés. De kunskaper som Sokrates efterlyser skulle naturligtvis hos Sokrates mer eller mindre motsvara den sanne filosofens kunskap och karaktär, och han är, till skillnad från Homeros och Thukydidés, mindre optimistisk ifråga om i vilken mån hans samtid erbjuder några som helst verkliga exempel på personer som skulle uppfylla sådana ideal (Sokrates själv undantagen, möjligtvis). Men det viktiga här är det generella ideal jag urskiljer – att dessa kunskaper och denna fulländade karaktär – är vad som *borde* ligga till grund för bedömningen av ett tal.

Aristoteles väljer i *Retoriken* en tredje position. Precis som sofisterna betonar han *logos* primat, men som vi såg i de passager som citerades i inledningen här ovan, så menar han samtidigt att karaktären (*ethos*) är ”det mäktigaste övertalningsmedlet”, men att detta måste ”åstadkommas genom talet, och inte genom förutfattade meningar om hurdan talaren är” (1.2.4; 1356a). I motsats till Sokrates, men kanske i linje med vissa av sofisterna, är han också skeptisk till vilken roll expertkunskaper kan ha i den politiska diskussionen:

Vidare, inte ens om vi har den mest precisa kunskap skulle det vara lätt att övertyga utifrån denna när vi talar inför ett visst slags publik. En vetenskaplig framställning är undervisning, och den kan omöjligen användas här, utan det är nödvändigt att försöka

övertyga och argumentera genom allmångods, så som vi sade även i *Topiken* angående diskussioner med folk i allmänhet. (1.1.12; 1355a)

Det är alltså bland annat mot denna bakgrund som Aristoteles formulerar sin teori om retoriken som en särskild konst:

Låt retoriken vara en förmåga (*dynamis*) att i varje enskilt fall uppfatta det som kan vara övertygande eller övertalande. Denna uppgift har ingen annan konst. Alla andra konster undervisar och övertygar om sitt ämne, till exempel läkekonsten om det som betingar hälsa och sjukdom, geometri om storheters egenskaper, aritmetik om uträkningar och detsamma gör också övriga konster och vetenskaper. Retoriken tycks kunna uppfatta det övertygande eller övertalande i vad som föreligger. (1.2.1; 1355b)

Aristoteles och sofisternas fokus på själva framställningen, på argumenten och ”det övertygande eller övertalande i vad som föreligger” kan ställas i kontrast till ett äldre ideal där det är talarens anseende som ger yttrandet dess sanningsvärde. Aristoteles och sofisterna skiljer sig i detta avseende från Platon. Medan de förstnämnda fokuserar på ordet, fokuserar Platon faktiskt i detta avseende fortfarande på talaren.

Den antika diskussionen som modell för vår tids pandemidiskussion

I det ovanstående har jag skisserat fem skilda ”retoriska ideal” i bred mening – alltså fem olika uppfattningar om vad som utgör ett gott tal, vilket slags tal som bör tillmätas auktoritet (även om dessa naturligtvis inte fångar komplexiteten och mångtydigheten i

de texter – och de tänkare – som jag diskuterat, utan utgör ett slags renodlade extrapoleringar av de specifika resonemang som jag granskat). Det första idealet utgörs av den homeriska diktens närmast ensidiga fokus på talarens rykte och anseende som garant för talets värde. Det andra idealet, som vi möter hos Thukydides, bär med sig det äldre idealets grundläggande fokus på talarens anseende och karaktär (minus utseendets betydelse) men lägger till ett försiktigt erkännande att det dessutom är nödvändigt att äga förmågan att förmedla sina kunskaper – alltså ett slags föreställning om att det existerar en särskild ”talekonstens” förmåga. Hos Platons Sokrates möter vi det tredje idealet: uppfattningen att den gode rådgivaren först och främst måste äga sann kunskap och dygd – och att denna tvärtemot vad föregångarna sagt inte har med anseende att göra, utan snarare består i en sann filosofisk kunskap. Sofisterna står för ett fjärde ideal, och fokuserar istället helt på *logos* (även som förutsättning för kunskap och duglighet). Det femte idealet möter vi hos Aristoteles: Han framför istället idén om *ethos* som ett centralt övertygelsemedel men helt baserat på *logos*.

Dessa fem ideal (vidare undersökningar skulle säkert kunna avslöja fler) innebär en nyansering av uppfattningen om en enkel övergång från *mythos* till *logos*, eller, med Michel Foucaults terminologi, från en typ av sanningsregim till en annan. Inte heller den övergången är – om mina korta iakttagelser är riktiga – fullt så rak och entydig som Foucault antyder, även om hans beskrivning verkar riktig på ett mycket generellt plan. Min undersökning antyder också att en del av forskningen om Thukydides demokratiska ideal kan behöva nyanseras: talarens anseende spelar i varje fall en mer central roll än vad den tidigare forskningen tagit hänsyn till. Undersökningen av de retoriska idealen hos Homeros och Thukydides visar också att det kan finnas skäl att återvända till vissa centrala aspekter i såväl

sofisternas som Platons och Aristoteles tänkande. De äldre texterna erbjuder en viktig bakgrund till hur sofisternas fokus på *logos* hänger ihop med deras anspråk på att lära ut dygd och förträfflighet. De äldre texternas fokus på talarens anseende och tidigare rykte borde i varje fall ge oss anledning att ånyo granska Platons distinktion mellan *doxa* och *epistēmē* – och dess betydelse för retoriken. Dessutom kan de ideal vi möter hos Homeros och Thukydides kasta nytt ljus över Aristoteles teoretisering av begreppet *ethos*.

Men den mångfacetterade diskussionen torde också kunna erbjuda utgångspunkter för en mer detaljerad granskning och kritik av diskussionen om framtagandet av beslut, råd och riktlinjer under den pågående coronapandemin. När exempelvis överläkaren Anders Jansson i en enda debattartikel i *Aftonbladet* för fram synpunkterna att ”det går inte att se på en människa om hon har något att komma med eller ej”, och att varje ”inlägg man gör i en debatt skall granskas och eventuella felaktigheter påpekas”, men också kritiserar sina motståndare för att de yttrar sig ”utan egna sakkunskaper” och för att de ”i flock” har dubbat ”en okränkbar guru till ende sanne uttolkare av världens samlade medicinska vetenskap” så känner vi igen flera av de föreställningar som uttrycktes också i den antika diskussionen. När han fortsätter med att kritisera motståndarsidan för att de utsett ”alla meningsmotståndare till vetenskapens och folkets fiender”, och att deras ståndpunkt ursprungligen är ”vomerad av en skandalsugen proffsbloggare” känner vi igen ytterligare några. När han avslutar sin artikel med att ”Jag anklagar er. Ni har förstört möjligheten till debatt i den viktigaste fråga Sverige ställts inför sedan andra världskriget och ni riskerar därmed människors liv. Ni borde skämmas. Allihop.”⁵² – då känner vi igen flera av de tankegångar som vi mötte i den antika retorikdiskussionen. Här har vi något att lära av den.

Referenser

Samtliga grekiska originaltexter har anlitats i de digitala utgåvorna på *Thesaurus Linguae Graecae. A Digital Library of Greek Literature*, <http://stephanus.tlg.uci.edu/>. För de anförda översättningarna se respektive verk nedan.

- Alford, Elisabeth M. ”Thucydides and the Plague in Athens. The Roots of Scientific Writing”. *Written Communication* 5, no. 2 (1988): 131–153.
- Aristoteles. *Fysiognomin*. I Aristotle. *Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*. [=Loeb Classical Library 307, Aristotle XIV.] Translated by W. S. Hett. Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press, 1936.
- Aristoteles. *Första analytiken*. Översättning, inledning och kommentarer av Per-Erik Malmnäs. Stockholm: Thales, 2019.
- Aristoteles. *Om sofistiska vederläggningar*. I Aristoteles. *De interpretatione. Om Sofistiska vederläggningar*. Översättning och noter Börje Bydén med inledning av Sten Ebbesen. Stockholm: Thales, 2000.
- Aristoteles. *Retoriken*. Översättning Johanna Akujärvi. Ödåkra: Retorik-förlaget 2013.
- Aristoteles. *Tópiken*. I Aristotle. *Posterior analytics. Topica*. [=Loeb Classical Library 391, Aristotle II]. Translated by Hugh Tredennick & E.S. Forster. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts & London, 1960.
- Bakker, Egbert J. *Poetry in Speech. Orality and Homeric Discourse*. Ithaca: Cornell University Press, 2018.
- Beard, Mary. *Women & Power. A Manifesto*. London: Profile Books, 2017.
- Bengtsson, Erik. *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and Post Truth*. Diss., Uppsala: Department of Literature, Uppsala University, 2019.
- Buxton, Richard. ”Introduction”. In *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*. Edited by Richard Buxton, 1–21. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- Calmfors, Lars. "Politiker – inte Folkhälsomyndigheten – behöver ta taten i coronabekämpningen", *Dagens nyheter*, 3 mars, 2020, <https://www.dn.se/ledare/lars-calmfors-politiker-inte-folkhalsomyndigheten-behoover-ta-taten-i-coronabekampningen/>, hämtad 06.05.2020.
- Chichi, Graciela Marta. "The Greek Roots of the Ad Hominem Argument". *Argumentation* 16 (2002): 333–348.
- Connors, W. Robert. *Thucydides*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- Dahl, Amanda. "Utmaning för myndigheterna att få folket att följa instruktioner", *Dagens nyheter*, 6 maj, 2020. <https://www.dn.se/nyheter/sverige/utmaning-for-myndigheterna-att-fa-folket-att-folja-instruktioner/>, hämtad 06.05.2020.
- Edmunds, Lowell & Richard Martin. "Thucydides 2.65.8: ελευθερος". *Harvard Studies in Classical Philology* 81 (1977): 187–193.
- Enos, Richard Leo. *Greek Rhetoric Before Aristotle*. Anderson, SC: Parlor Press, 2012.
- Fingerle, Anton. *Typik der homerischen Reden*. Diss., München: Ludwig-Maximilians Universität, 1939.
- Finley, Moses Israel. "Athenian Demagogues". *Past & Present* 21 (1962): 3–24.
- Foster, Edith. *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*. Cambridge et al: Cambridge University Press, 2010.
- Foucault, Michel. *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Översättning Mats Rosengren. Stockholm/Steghag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993.
- Fowler, William. "Mythos and Logos". *The Journal of Hellenic Studies* 131 (2011): 45–66.
- Frobish, Todd S. "An Origin of a Theory: A Comparison of Ethos in the Homeric *Iliad* with that Found in Aristotle's *Rhetoric*". *Rhetoric Review* 22, no. 1 (2003): 16–30.
- From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*. Edited by Richard Buxton. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Griffin, Jasper. "The Speeches". *The Cambridge Companion to Homer*. Edited by Robert Fowler, 156–168. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hansen, Mogens Herman. *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Hansen, Mogens Herman. "The Number of Rhetores in the Athenian Ecclesia, 355–322 B.C.". *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 25, no. 2 (2004): 123–155.
- Herrick, James. *The History and Theory of Rhetoric*. Boston: Allyn & Bacon, 2008.
- Homer. *Iliad, Volume I: Books 1–12*. Translated by A. T. Murray. Revised by William F. Wyatt. [=Loeb Classical Library 170.] Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.
- Homer. *Iliaden*. Från grekiskan av Erland Lagerlöf. Bearbetning och inledning av Gerhard Benz. Stockholm: Wahlström och Widstrand, 1999.
- Homer. *Iliaden*. Tolkad och kommenterad av Ingemar Björkesson. Stockholm: Natur och kultur, 1990.
- Hornblower, Simon. "'What Alkibiades Did and Suffered' – But Not What He Looked Like: Physical Appearance in the Ancient Greek Historians". *Syllecta Classica* 27 (2016): 93–107.
- Iordanoglou, Dimitrios & Johan Tralau. "Kvinnodomstolen". *Anekdot. Det digitala bildningsmagasinet*. [Saknar utgivningsår], <https://anekdot.se/essa/kvinnodomstolen/>, hämtad 21.11.2020.
- Jansson, Anders. "Jag anklagar er för att tysta coronadebatten". *Aftonbladet*, 21 april, 2020, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/kJr5b6/jag-anklagar-er-for-att-tysta-coronadebatten>, hämtad 31.05.2020.
- Kagan, Donald. *The Archidamian War*. Ithaca: Cornell University Press, 2 ed., 1987.
- Karp, Andrew J. "Homeric Origins of Ancient Rhetoric". *Arethusa* 10 (1977): 237–58.
- King, Helen & Jo Brown. "Thucydides and the Plague". In *A Handbook to the Reception of Thucydides*. Edited by Christine Lee, 449–473. Neville Morley et al. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2015.
- Knudsen, Rachel Ahern. *Homeric Speech and the Origins of Rhetoric*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014.
- Lane, Melissa. "The Origins of the Statesman–Demagogue Distinction in and after Ancient Athens". *Journal of the History of Ideas* 73, no. 2 (2012): 179–200.

- Lindqvist, Janne. "Efterord: Sofisterna och den nya argumentationskonsten". I *Sofisterna*. Översättning, kommentarer och förord av Dimitrios Iordanoglou, 205–231. Stockholm: Ruin, 2017.
- Lohmann, Dieter. *Die Komposition der Reden in der Ilias*. Berlin: De Gruyter, 1970.
- Lindberg, Anders. "Lita på läkare, inte på nätets åsiktsmaskiner". *Aftonbladet*, 15 mars, 2020. <https://www.aftonbladet.se/ledare/a/QoA-Wj4/lita-pa-lakare-inte-pa-natets-asiktsmaskiner>, hämtad 06.05.2020.
- Littman, Robert J. "The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology". *The Mount Sinai Journal of Medicine* 76 (2009): 456–467.
- LSJ=*The Online Liddell-Scott-Jones Greek Lexicon*, <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljs/#eid=1&context=lsj>.
- Ludvigsson, Jonas F. "Så har Sveriges coronastrategi framstått under åtta månader". *Läkartidningen*, 23 november, 2020. <https://lakartidningen.se/klinik-och-vetenskap-1/kommentar/2020/11/sa-har-sveriges-coronastrategi-framstatt-under-atta-manader/>, hämtad 27.11.2020.
- Martínez, Javier. "Political Consequences of the Plague of Athens". *Graeco-Latina Brunensia* 22, no. 1 (2017): 135–146.
- Most, Glenn. "From logos to mythos". *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*. Edited by Richard Buxton, 25–47. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Nagy, Gregory. *Homer the Preclassic*. Berkeley: University of California Press, 2012.
- Nestle, Wilhelm. *Vom Mythos zum Logos. die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates*. Stuttgart: Kröner, 1940.
- Ober, Josiah. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989.
- Orwin, Clifford. *The Humanity of Thucydides*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Pelling, Christopher. "Aristotle's *Rhetoric*, the *Rhetorica* and *Alexandrum*, and the Speeches in Herodotus and Thucydides". In *Thucydides and Herodotus*. Edited by Edith Foster & Donald Lateiner, 281–312, Oxford et al.: Oxford University Press, 2012.
- Pseudo-Xenofon. *Athenarnas statsförfattning*. I Aristoteles och Pseudo-Xenofon *ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΡΟΑΙΤΕΙΑ*, *Om Athenarnas statsförfattning*. Med översättning och noter av Staffan Wahlgren, 152–179. Jonsered: Paul Åströms förlag, 2001.
- Raaflaub, Kurt, Simon Harrison & Melissa Lane. "Poets, Lawgivers, and the Beginnings of Political Reflection in Archaic Greece". In *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Edited by Christopher Rowe & Malcolm Schofield, 23–59. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Ritchie, Shawna. "Political Myth and Action in Pericles' Funeral Oration". *Innovations. A Journal of Politics* 8, (2008–2009): 73–85.
- Schiappa, Edward. *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*. Columbia: University of South Carolina Press, 2003.
- Snell, Bruno. *Die Entdeckung des Geistes: Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*. Hamburg: Claaszen & Goverts, 1946.
- Spence, Iain. G. "Perikles and the Defence of Attika during the Peloponnesian War". *The Journal of Hellenic Studies* 110 (1990): 91–109.
- Thukydides. *Historia om det peloponnesiska kriget*. Citeras ur Thukydides. "Pesten i Aten och Perikles epidemiska tal". Översättning av Dimitrios Iordanoglou. *Rhetorica Scandinavica* 80 (2020): 44–49. [Samtliga de citerade översättningar ur Thukydides text som inte ingår i detta urval har också gjorts av Dimitrios Iordanoglou (opublicerad)].
- Timmerman, David M., Edward Schiappa & Wilfred E. Major. "Terms of Art and Inferring Theory: When Did the Parts of a Speech Become Formalized?". *Classical Greek Rhetorical Theory and the Disciplining of Discourse*, ed. David M. Timmerman & Edward Schiappa, 137–170. Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- Toohy, Peter. "Epic and Rhetoric". *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*. Edited by I. Worthington, 153–75. London: Routledge, 1994.
- Tsakmakis, Antonis. "Speeches". *The Oxford Handbook of Thucydides*. Edited by Sara Forsdyke, Edith Foster, & Ryan Balot, 267–280. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Usher, Stephen. *Greek Oratory: Tradition and Originality*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Walker, Jeffrey. "Rhetoric and Poetics". In *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. Edited by Michael J. MacDonald, 85–94. Oxford: Oxford University Press, 2020.

Walton, Douglas. "Argumentation Schemes and Historical Origins of the Circumstantial Ad Hominem Argument". *Argumentation* 18 (2004): 359–368.

West, Martin L. "The Date of the 'Iliad'". *Museum Helveticum* 52, no. 4 (1995): 203–219.

Vernant, Jean Pierre. *Les origines de la pensée grecque*. Mythes et religions 45. Paris: Presses Universitaires de France, 1962.

Vernant, Jean Pierre. *Mythe et société en Grèce ancienne*, Textes à l'appui, Paris: Maspero, 1974.

Yunis, Harvey. *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca & London: Cornell University Press, 1996.

Zangana, Beri. "Tegnell om uttalandet: 'Det var olyckligt'", *Aftonbladet*, 4 december, 2020. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/gW3E1A/tegnell-om-uttalandet-det-var-olyckligt>, hämtad 07.12.2020.

Noter

1 Tack till Dimitrios Iordanoglou som både bistått med översättningar från grekiskan enkom för denna text och insiktsfulla kommentarer till en tidigare version av texten. Ett tack också till den anonyma fackgranskare som pekade ut oklarheter i texten och därmed hjälpte mig att förtydliga den på några centrala punkter.

2 Professorn och barnläkaren och Jonas F Ludvigsson, refererade debattens huvudlinjer i en artikel i *Läkartidningen*. Jonas F Ludvigsson, "Så har Sveriges coronastrategi framstått under åtta månader", *Läkartidningen*, 23 november, 2020, <https://lakartidningen.se/klinik-och-vetenskap-1/kommentar/2020/11/sa-har-sveriges-coronastrategi-framstatt-under-atta-manader/>, hämtad 27.11.2020.

3 Lars Calmfors, "Politiker – inte Folkhälsomyndigheten – behöver ta taten i coronabekämpningen", *Dagens nyheter*, 3 mars, 2020, <https://www.dn.se/ledare/lars-calmfors-politiker-inte-folkhalsomyndigheten-behover-ta-taten-i-coronabekampningen/>, hämtad 06.05.2020.

4 Amanda Dahl, "Utmaning för myndigheterna att få folket att följa instruktioner", *Dagens nyheter*, 6 maj, 2020, <https://www.dn.se/nyheter/sverige/utmaning-for-myndigheterna-att-fa-folket-att-folja-instruktioner/>, hämtad 06.05.2020.

5 Alla grekiska originaltexter har anlitats i de digitala utgåvorna *Thesaurus Linguae Graecae. A Digital Library of Greek Literature*, <http://stephanus.tlg.uci.edu/>. För översättningar se referenser. Homeros citeras, om ej annat anges, i Björkessons övers.

6 De texter som brukar attribueras till Homeros – särskilt *Iliaden* och *Odysseen* – är svårdaterade, men enligt traditionella bedömningar kan de dateras till allra tidigast under det åttonde århundradet före vår tideräkning – troligen senare. Martin L West, "The Date of the 'Iliad'". *Museum Helveticum* 52, no. 4 (1995): 203–219. Bland senare inflytelserika forskare som velat datera texten ännu senare bör särskilt nämnas Gregory Nagy, som i *Homer the Preclassic* (Berkeley: University of California Press, 2012), 312, argumenterar för att texterna kom att integreras till någon form av enhet först under 500-talet före vår tideräkning.

7 Homeros citeras i Aristoteles *Retoriken* vid fler än tjugo tillfällen, i Quintilianus *Institutio oratoria* vid fler än fyrtio. Perikles omnämns ett par gånger i Platons *Faidros*, tio gånger i *Gorgias*, en dryg handfull tillfällen i Aristoteles *Retoriken*, fyra tillfällen i Ciceros *De Oratore*, och ungefär lika många i Quintilianus *Institutio oratoria* för att bara ge några exempel.

8 Det första kapitlet i Richard Leo Enos *Greek Rhetoric Before Aristotle* (Anderson, SC: Parlor Press, 2012), 21, heter just "The Homeric

Mentality and the Invention of Rhetoric”. Och Homeros är den första författare som nämns när James Herrick tecknar retorikens historia i *The History and Theory of Rhetoric* (Boston: Allyn & Bacon, 2008), 32.

9 Ett tidigt exempel på denna typ av Homerostolkning är Anton Fingerle, *Typik der homerischen Reden* Diss. (München: Ludwig-Maximilians Universität, 1939). Här kan också nämnas Dieter Lohmann, *Die Komposition der Reden in der Ilias* (Berlin: De Gruyter, 1970). Men det forskningsfält som ägnats tal och talare i den homeriska epiken är enormt, och det finns ingen möjlighet att redogöra ens för dess huvuddrag här; för en översikt över de homeriska talen, med en hänvisning till ytterligare centrala tidigare forskningsinsatser se exempelvis Jasper Griffin, ”The Speeches”, in *The Cambridge Companion to Homer*, ed. Robert Fowler (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 156–168. Griffins framställning innehåller dessutom en längre diskussion om just talen under pestutbrottet i *Iliadens* första bok, som jag behandlar här. För en ny översikt över studiet av det trettioårliga talet som återges hos Thukydides se Antonis Tsakmakis, ”Speeches,” in *The Oxford Handbook of Thucydides*, ed. Sara Forsdyke, Edith Foster, & Ryan Balot (Oxford: Oxford University Press, 2017), 267–280.

10 Andrew J. Karp, ”Homeric Origins of Ancient Rhetoric,” *Arethusa* 10 (1977): 237–58. Peter Toohey, ”Epic and Rhetoric,” in *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, ed. I. Worthington (London: Routledge, 1994), 153–75. Ett någorlunda sentida exempel är Stephen Usher, *Greek Oratory: Tradition and Originality* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 2. Ett nästan parodiskt tydligt exempel på detta är Rachel Ahern Knudsens *Homeric Speech and the Origins of Rhetoric* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014).

11 Exempelvis David M. Timmerman, Edward Schiappa & Wilfred E. Major, ”Terms of Art and Inferring Theory: When Did the Parts of a Speech Become Formalized?” in *Classical Greek Rhetorical Theory and the Disciplining of Discourse*, ed. David M. Timmerman, Edward Schiappa (Cambridge: Cambridge University Press 2010), 137–170.

12 Jeffrey Walker, ”Rhetoric and Poetics”, in *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*, ed. Michael J. MacDonald (Oxford: Oxford Univer-

sity Press, 2020), 85–94; Egbert J. Bakker, *Poetry in Speech. Orality and Homeric Discourse* (Ithaca: Cornell University Press, 2018).

13 Se exempelvis Christopher Pelling, ”Aristotle’s *Rhetoric*, the *Rhetorica* and *Alexandrum*, and the Speeches in Herodotus and Thucydides”, in *Thucydides and Herodotus*, ed. Edith Foster & Donald Lateiner (Oxford et al.: Oxford University Press, 2012), 281. Vissa forskare har velat lyfta fram paralleller mellan Thukydides ofta antitetiska framställning (där olika röster och uppfattningar ställs mot varandra och enskilda tal pragmatiskt anpassas efter konkreta historiska situationer) och vissa sofisternas idéer om de motsatta argumentens värde och relevans, se Clifford Orwin, *The Humanity of Thucydides* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), 6–7. För ett exempel se Tsakmakis ”Speeches”, 279.

14 Exempel på det förstnämnda är Edith Foster, *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism* (Cambridge et al: Cambridge University Press, 2010), 204–220 samt Donald Kagan *The Archidamian War* (Ithaca: Cornell University Press, 2 utg., 1987), 85–90 där Kagan bland annat uppmärksammar hur Perikles tredje tal i högre grad än de föregående uttrycker expansionistiska och imperialistiska tankegångar, något Kagan tolkar som ett strategiskt svar på det desperata tillståndet i pestens följd. Bland exemplen på det senare kan nämnas W. Robert Connors *Thucydides* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984), 52–78. För en generell presentation av receptionen av Thukydides pestskildring se Helen King & Jo Brown, ”Thucydides and the Plague”, in *A Handbook to the Reception of Thucydides*, ed. Christine Lee, Neville Morley et al. (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2015) 449–473. Pesttalet behandlas vanligtvis kortfattat i anslutning till utförligare tolkningar av Perikles övriga tal – framförallt hans berömda ”Gravtal över de stupade atenarna”. Till och med en studie som explicit vill anlägga retoriska perspektiv på ”Thucydides and the Plague of Athens” ägnar denna undersökning åt att jämföra Thukydides beskrivning av pestutbrottet med just Perikles liktal – inte det tal han håller med anledning av epidemin. Elisabeth M. Alford, ”Thucydides and the Plague in Athens. The Roots of Scientific Writing”, *Written Communication* 5, no. 2 (1988): 131–153.

15 Orwin, *The Humanity of Thucydides*, 20. Detsamma kan för övrigt

sägas om kritiken av Orwins tolkning i Shawna Ritchie, "Political Myth and Action in Pericles' Funeral Oration", *Innovations. A Journal of Politics* 8 (2008–2009): 73–85.

16 Temat diskuteras explicit i bland annat Josiah Obers *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1989). Dessutom finns det en utvecklad forskning om själva de formella förutsättningarna för vem som kunde agera som talare, i den grekiska stadsstaten, exempelvis Mogens Herman Hansen, *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State* (Oxford: Oxford University Press, 2006) samt "The Number of Rhetores in the Athenian Ecclesia, 355–322 B.C.", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 25, no. 2 (2004): 123–155. Till det kommer studier av vilka slags talare som generellt sågs som tillräkneliga i det demokratiska Aten. En viktig föregångare här är Moses Israel Finley, "Athenian Demagogues", *Past & Present* 21 (1962): 3–24, även om Finleys resultat på senare tid också utsatts för skarp kritik. Se exempelvis Melissa Lane, "The Origins of the Statesman–Demagogue Distinction in and after Ancient Athens", *Journal of the History of Ideas* 73, no. 2 (2012): 179–200.

17 Todd S. Frobish, "An Origin of a Theory: A Comparison of Ethos in the Homeric *Iliad* with that Found in Aristotle's *Rhetoric*", *Rhetoric Review* 22, no. 1 (2003): 16–30.

18 Harvey Yunis, *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens* (Ithaca & London: Cornell University Press, 1996), 85.

19 Yunis *Taming Democracy*, 85.

20 Det finns många som menat att perioden präglas just av en sådan övergång från *mythos* till *logos*. Bruno Snell, *Die Entdeckung des Geistes: Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen* (Hamburg: Claaszen & Goverts, 1946) är ett exempel. Jean Pierre Vernant, *Les origines de la pensée grecque*, Mythes et religions 45 (Paris: Presses Universitaires de France, 1962) är ett annat. Se även Jean Pierre Vernant, *Mythe et société en Grèce ancienne*, Textes à l'appui (Paris: Maspero, 1974). Denna historieskrivning är ändå starkast förknippad med Willhelm Nestle, *Vom Mythos zum Logos. Die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates* (Stuttgart: Kröner, 1940).

Det är förstås lätt att se hur idéerna enkelt gifter sig med de ideologiska föreställningar om uppkomsten av en särskilt högtstående rationell – och västerländsk! – kultur i det antika Grekland som präglade Tyskland vid den tiden, även om det har påpekats att Nestle själv inte var nazist och av allt att döma ville se sin bok som ett slags motgift mot samtida villfarelser. Såväl Snell som Vernant riskerade rentav sina liv i kampen mot nazismen. Se William Fowler, "Mythos and Logos", *The Journal of Hellenic Studies* 131 (2011): 48.

21 Edward Schiappa, *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric* (Columbia: University of South Carolina Press, 2003), 30–32.

22 I Björkesons svenskspråkiga version av *Iliaden* översätts ordet bland annat som "maning" (1.220) "råd" (1.273), och – just det – "tal" (2.282). Och termen används till och med när det är tal om "hårda och kränkande ord [*mythos*]" (1.25 och 1.379).

23 Se särskilt Fowler, "Mythos and Logos". För betydelsen av ordet *mythos* se *The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon* [Hädanefter: LSJ], s.v. "μῦθος", <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=1&context=lsj>.

24 LSJ, s.v. "λόγος".

25 Fowler, "Mythos and Logos".

26 Se exempelvis bidragen i konferensvolymen *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, ed. Richard Buxton (Oxford: Oxford University Press, 1999), där denna kritik både redovisas och vidareutvecklas.

27 Richard Buxton, "Introduction", in *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, ed. Richard Buxton (Oxford: Oxford University Press, 1999), 4–5.

28 Buxton "Introduction," 9–13.

29 Se exempelvis Glenn Most, "From logos to mythos", in *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, ed. Richard Buxton (Oxford: Oxford University Press, 1999), 25–26.

30 Fowler, "Mythos and Logos".

31 Fowler, "Mythos and Logos", 53. Detta kan förbindas med den forskning som presenterats av Johan Tralau och Dimitrios Iordanoglou,

som också visar att rationalitet och logik – ja argumentation i vår moderna mening – i den förklassiska litteraturen ofta var något som förbands med just kvinnor. Dimitrios Iordanoglou & Johan Tralau, ”Kvinnodomstolen”, *Anekdot. Det digitala bildningsmagasinet* ([saknar utgivningsår]), <https://anekdot.se/essa/kvinnodomstolen/>, hämtad 21.11.2020.

32 Michel Foucault, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, övers. Mats Rosengren (Stockholm/Steghag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993), 11–12.

33 LSJ, s.v. ”φιλοκτέανος” och ”κερδαλεόφων”.

34 Talarna i de passager jag analyserar är samtliga män, men att manligt kön också är en viktig aspekt av talarens pålitlighet i den homeriska epiken demonstreras tydligt i Mary Beard, *Women & Power. A Manifesto*, (London: Profile Books, 2017).

35 Kurt Raaflaub, Simon Harrison, & Melissa Lane, ”Poets, Lawgivers, and the Beginnings of Political Reflection in Archaic Greece”, in *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, ed. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 30–31.

36 LSJ, s.v. ”ἀγορητής”.

37 Aristoteles använder naturligtvis inte de latinska termerna *ad hominem* och *fallacia*, men själva identifikationen av (den eristiska) tekniken att attackera motståndarens karaktär snarare än hennes argument beskrivs i Aristoteles *Topiken* (tekniken identifieras i 8.10; 161a2–4 och diskvalificeras som giltigt argument i hela passagen 8.10–11; 161a1–23), och – fast detta är mer omstritt – även i *Om sofistiska vederläggningar* (exempelvis 174b.19–23). Se vidare Graciela Marta Chichi, ”The Greek Roots of the Ad Hominem-Argument”, *Argumentation* 16 (2002): 335. För en kritik av tolkningen att detta gäller även passagen i *Om sofistiska vederläggningar* se Douglas Walton, ”Argumentation Schemes and Historical Origins of the Circumstantial Ad Hominem Argument”, *Argumentation* 18 (2004): 360–361.

38 Frobish, ”An Origin of a Theory”, 16–30.

39 Fowler, ”Mythos and Logos”. LSJ, s.v. ”μῦθος”.

40 Foucault, *Diskursens ordning*, 12.

41 Robert J. Littman, ”The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology”, *The Mount Sinai Journal of Medicine* 76 (2009): 456–467.

42 Javier Martinez, ”Political Consequences of the Plague of Athens”, *Graeco-Latina Brunensia* 22, no. 1, (2017): 135–146.

43 Vid sidan om folkförsamlingen (*ekklēsia*) fanns också det så kallade rådet (*boulē*) och olika typer av domstolsförfaranden (*dikasteria*). I dessa var deltagarantalet vanligtvis (mycket) lägre, men deltagarna utsågs genom lottning ur hela den grupp av medborgare som utgjorde folkförsamlingen. För en noggrann genomgång av de politiska och institutionella förhållandena i den grekiska stadsstaten se Hansen, *Polis*.

44 Hansen ”The Number of Rhetores”, 127–128.

45 Statsepidemiologen Anders Tegnell menade exempelvis i ett uppmärksammat uttalande i *SVT* att ”invandrare har varit väldigt drivande” i smittspridningen, ett uttalande han senare tog tillbaka (se exempelvis Beri Zangana, ”Tegnell om uttalandet: ’Det var olyckligt’”, *Aftonbladet*, 4 december, 2020. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/gW3E1A/tegnell-om-uttalandet-det-var-olyckligt> , hämtad 07.12.2020.

46 Foster, *Thucydides*, 204–220; Kagan, *The Archidamian War*, 85–90; Connors, *Thucydides*, 52–78.

47 En diskussion om vissa översättningsdetaljer i ovanstående passage, och hur den kan tolkas som en hyllning till ett ”aristokratiskt element” i Atens konstitution – och därmed ge stöd för min generella tolkning att det framförallt är talarens karaktär som är central för Thucydides (inte talets eller argumentens) – återfinns i Lowell Edmunds & Richard Martin, ”Thucydides 2.65.8: ελευθερωσ”, *Harvard Studies in Classical Philology* 81 (1977): 187–193.

48 Simon Hornblower, ”’What Alkibiades Did and Suffered’ – But Not What He Looked Like: Physical Appearance in the Ancient Greek Historians”, *Syllecta Classica* 27 (2016): 93–107.

49 Hornblower, ”’What Alkibiades Did and Suffered’”, 98–99.

50 Janne Lindqvist, ”Efterord: Sofisterna och den nya argumentationskonsten” i *Sofisterna*. Översättning, kommentarer och förord av Dimitrios Iordanoglou (Stockholm: Ruin, 2017), 229.

51 För betydelse av doxa, se LSJ, s.v. "δόξα". För en mer nyanserad diskussion om förhållandet mellan det platonska begreppet *doxa* och 'anseende' eller 'rykte' se Erik Bengtsson, *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and Post Truth* (diss. Uppsala: Department of Literature, Uppsala University, 2019), 66–73.

52 Anders Jansson, "Jag anklagar er för att tysta coronadebatten", *Aftonbladet*, 21 april, 2020, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/kJr5b6/jag-anklagar-er-for-att-tysta-coronadebatten>, hämtad 31.05.2020.